

*Antal Miklós PhD-hallgató,
Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Környezetgazdaságtan Tanszék*

A felelősségvállalás demokráciája¹

1. Bevezető

Nem forradalmi időkben nagyon kevesen hisznek komoly, a rendszerek alapját érintő társadalmi változásokban. Egy jobbágy vagy földesúr számára a királyság tűnt végleges berendezkedésnek: elképzelhetetlennek látszott, hogy a társadalmukat érintő döntések során valaha is azonos értékű szavazattal rendelkezzenek. Feltehetőleg minden, radikális változásokat nem hozó korban az éppen aktuális berendezkedést tartja megváltoztathatatlanok az emberek többsége. Ma sokak számára a képviselői demokrácia jelenlegi formája tűnik végső megoldásnak. Minden olyan ötletet, mely a képviselői rendszer átalakításáról szól, a legtöbben irreálisnak tartanak. Különösen igaz ez abban az esetben, ha a választójoggal kapcsolatos szabályozások megváltoztatása folytán kevesebben vennének részt a társadalmi döntésekben, mint a jelenlegi rendszer keretei között. Nem szabad azonban sem a döntések demokratikus voltát, sem a várható kimenetek eredményességét egyenesen arányosnak gondolni és párhuzamba állítani a társadalmi részvétel számszerű értékével. A történelmi tapasztalat mást mutat: a demokratikus működés alapfeltétele a lehetőségek egyenlősége, az eredményesség pedig a történelmi kontextustól függően számos egymástól elválaszthatatlan, kibogozhatatlan szerepű faktortól áll korrelációban.

A mai rendszer kialakulásáig hosszú út vezetett. Az athéni direkt demokrácia hatása sokáig döntőnek bizonyult, s még napjainkban is sokan és sok helyen az érdekérvényesítés és a részvétel közvetlen formáit követelik², főképp a képviselői rendszer legitimitás

¹ Köszönettel tartozom Pállinger Zoltán Tibornak, aki segített kontextusba helyezni az elképzelést.

² Yvonne Galligan: International Political Science Association, Congress in Fukuoka, 2006

problematikája kapcsán; olyan esetekben, amikor maga a reprezentáció kérdőjeleződik meg. Feltűnő azonban, hogy a kritika – mely szerint a képviselők nem hallgatják meg választóikat, és nem képviselik érdekeiket, ezért nem is jogosultak képviselni őket – szinte mindig gazdasági gyökerekkel, vagy gazdasági gyökerekkel is rendelkezik. Olyankor erősödnek fel a rendszer létjogosultságát érintő kifogások, amikor a választók jelentős rétegeinek megélhetése forog kockán. Sokszor tehát nem a deskriptív reprezentáció, de még csak nem is az elszámoltathatóság és hatalom megszerzésének vitán felül álló jogossága jelenti a tömegek igazi igényét, hanem inkább a nép érdekében hozott döntések, a szubsztantív reprezentáció³ hiánya. Legyen szó azonban bármilyen típusú reprezentációs igényről, egy biztos: a képviseleti demokrácia kritikái a világ számos pontján egyre erősebben éreztetik hatásukat⁴, és az elégedetlen tömegek reformokat, másképp működő demokráciát szeretnének. Az egyik leggyakrabban szorgalmazott eszközrendszer, megoldási módszer vagy lehetséges kiút napjainkban is a közvetlen részvételen alapul.

Ugyanakkor, ahogy Sartori fogalmaz „...olyan csoportban beszélhetünk közvetlen demokráciáról, amelynek tagjai még egyenként is érzékelhetők, azaz nem tűnnek el, nem merülnek el a tömeg óceánjában.”⁵ Úgy tűnik, Rousseau érvei kevésnek bizonyulnak a reprezentáció módszerének kiküszöböléséhez, és a nagy területre kiterjedő, stabil működés érdekében szükség van a képviseleti rendszerre.

Az 1800-as években James és John Stuart Mill már a képviseleti demokráciában látja a megoldást; mind a szakértelem, mind az elszámoltathatóság szempontjából kielégítőnek találva azt. A huszadik század elejére magától értetődővé vált a reprezentáció létjogosultsága.⁶ Mindazonáltal már John Stuart Mill számára világos volt a rendszer egyik alapvető fogyatékosága: a tömegek tájékozottságának, hozzáértésének hiánya. Ismét Sartorit idézve: „...a nagyközönség informáltsága kétségbeejtően, megdöbbenően szegényes.”⁷ Ráadásul ez csak a probléma egyik oldala, hiszen a megfelelő informáltság sem jelentene kompetenciát egy komplex kérdéskör tekintetében. Mill ezért súlyozott szavazást, egyfajta meritokráciát javasol. Modern megfogalmazással élve a képviseleti rendszer politikai játszmáinak pozitív végösszegével érvel, szemben a közvetlen döntéshozatal nulla végösszegű játszmáival.

---

³ Hannah Pitkin: *The Concept of Representation*, Berkeley, University of California Press, 1967

⁴ Többek között: Emmanuel Thévenon: *The crisis in representation*, Label France No.66, vagy Neera Chandhoke: *Crisis of representative democracy*, *The Hindu* 19 June, 2004 vagy *Parliamentary Assembly, Council of Europe, Resolution 1353*, 2003

⁵ Giovanni Sartori: *Demokrácia* Osiris Kiadó, 1999 p.70

⁶ Bo Li: *Representative Government and Democracy, Perspectives*, Vol. 1. No. 3. 1999

⁷ Sartori: i.m. p.61

Ezekre az alapokra – a demokratikus rendszer fejlődési lehetőségeiként – különböző elméletek építhetők. A deliberatív demokrácia a pozitív végösszeget, a tudás és a vita szerepét hangsúlyozza. A képviseleti rendszer említett hiányosságai miatti tökéletlen működési mechanizmusok kiküszöbölése érdekében ezt a megoldást is gyakran tekintik életképes alternatívának. Nyilvánvaló, hogy a széleskörű konzultáció (pl. szakmai szervezetek bevonása a döntésekbe) pozitív eredményekkel járhat, ehhez azonban szükséges, hogy minden fél elismerje a döntési folyamat többi résztvevőjének kompetenciáját. Ha ez a feltétel nem teljesül – márpedig lépten-nyomon azt látjuk, hogy vita folyik az egyeztetésbe bevonandó, elismert módon illetékes csoportok vagy szervezetek köréről – akkor a deliberatív rendszer nem működhet. (Jó példa erre Magyarország energiastratégiájának kialakítása. Az ezzel kapcsolatos társadalmi vita – vagy annak hiánya, ahogy azt jelentős környezetvédő és állampolgári jogvédő csoportok látják – minden alkalommal komoly indulatokat kelt.) Ezzel ahhoz az örök dilemmához jutunk, hogy egy kérdés megválaszolása során milyen véleményekre kell támaszkodni, és kire kell ruházni a döntési jogköröket. Azt minden modern demokratikus rendszer elismeri, hogy egyes szakmai kérdésekben érdemes társadalmi vitát folytatni, hisz ez vezethet a játszmák pozitív végösszegéhez. Mindazonáltal nehéz éles határvonalat húzni a deliberatív rendszer egyeztetési folyamatai és a pártelvű képviseleti rendszerek társadalmi vitái között.

A pártelvű/pluralista rendszer ugyanis az érdekegyeztetésre épül, csak hogy ezek az érdekek alapvetően az egyes pártok programjához köthetők. Érvényesítésük, a célok megvalósítása alapvetően a pártokon keresztül, azok parlamenti szerepvállalása által történik. Az egyes kérdések társadalmi vitája a politikai ügymenetnek nem minden esetben szükséges velejárója. Hiába fogalmazódik meg ez az igény egyes szervezetekben, a valódi párbeszédet kikényszeríteni sokszor nem lehet. Ugyanakkor a pártelvű rendszer alkalmazhatósága a 20. század demokratikus tapasztalata, ezt a megoldást tekinti alapvetőnek a legtöbb kutató, és ez jelenti a referencia pontot a jelen tanulmány számára is.

A napjainkban kibontakozó vezérdemokráciában a vezetők véleményformáló szerepe kap mind nagyobb hangsúlyt.⁸ Ez az irányítási forma a felvilágosult abszolutizmussal rokonítható. Fontos különbség persze, hogy míg az abszolutizmus esetében a rendszer keretei rögzítették az uralkodó lehetőségeit, addig ma a vezető maga alakítja, alakíthatja olyanná a helyzetet, hogy személyes beleszólása meghatározó legyen az ország szempontjából.

---

⁸ Körösnéyi András: Politikai képviselet a vezérdemokráciában, Politikatudományi Szemle, 2003. 4. szám

(Nyilvánvaló példaként említhető a mai orosz valóság, bár itt a vezérdemokrácia szókapcsolat második tagja mellé tehető kérdőjel.)

Bár a közvélemény az említett rendszerekben más-más módon alakul ki, szerepe mindegyik esetben meghatározó. Az alkalmazhatóság szempontjából előnyt élvező, és a gyakorlatban is megvalósuló pluralista és vezérelvű megoldások esetében különösen igaz ez a választásokra vonatkoztatva. Az érvényesülésnek nincs más útja, mint a választási siker. Akármilyen cél megvalósításához a választások megnyerésén, vagy a sikeres szereplésen keresztül vezethet csak az út. A mai demokráciák túlnyomó többségében meghatározó szereppel bíró berendezkedések esetében tehát nem lehet túlhangsúlyozni a választások jelentőségét. Gyakorlatilag ez jelenti a demokratikus részvétel legkomolyabb lehetőségét azok számára, akik maguk nem részesei a további döntéshozatalnak, vagyis nem politikusok, vagy esetleg nem tagjai olyan erős érdekképviseleti szervezeteknek, melyek a választások közötti időszakban is képesek hallatni a hangjukat.

A következőkben – félretéve a képviseleti rendszer számos fogyatékoságát (reprezentációs problémák, érdekkonfliktusok stb.) – egy normatív megfontoláson alapuló, még ki nem próbált lehetőséget vázolok, mely a választási rendszer megváltoztatásától remél pozitív társadalmi eredményeket.

Az elképzelés alapvetően fontos tulajdonsága, hogy gyakorlatilag teljes egészében megtartja a reprezentatív rendszer előnyeit. A kormányzás itt is a közvélemény konszenzusa alapján történik – bár a közvélemény sokak által vitatott fogalma némiképp átértékelődik. Megmarad a lehetőség a vélemények autonóm megfogalmazására, sőt, látni fogjuk, hogy a várhatóan csökkenő szavazótáborok miatt ezek a vélemények relatíve felerősítve juthatnak érvényre. Kétség sem férhet hozzá, hogy adott a szabad választás lehetősége, ugyanolyan esélyként, ahogy ma is megjelenik.

Mindemellett azonban új, kedvező vonásokkal bővíthet a választási – társadalmi döntéshozatali szisztémát leíró tulajdonságok halmaza. Az új rendszer enyhítheti a választók tájékozatlanságából, kognitív hozzáértésének hiányából eredő rossz döntések miatti negatívumokat, és csökkentheti a társadalmi szempontból káros szociális magatartásából származó hátrányokat is. A Scharpf⁹ megfogalmazásában eredményorientált elképzelés bemutatása előtt néhány alapvető vonással szeretném jellemezni a vizsgált szempontból a mai struktúrát.

---

⁹ Fritz W. Scharpf: Demokratietheorie zwischen Utopie und Anpassung, Konstanz, In: Manfred G. Schmidt: Demokratietheorien, Leske+Budrich, Opladen 1997

2. Komplex társadalmi döntések

2.1. A választók helyzete

A társadalmi optimum elérésének érdekében minden választásra jogosult embernek saját ismeretei alapján át kellene gondolnia döntésének sokrétű következményeit. A hatás megbecslésekor szem előtt kellene tartania ismereteinek korlátozott voltát, és meg kellene becsülnie az ismeretlen tényezők miatti hatásokat. Ideális esetben a szociális dilemmahelyzetekben¹⁰ nem az önző magatartást kellene választani.

Nyilvánvaló, hogy az itt használt fogalmak sok ellentmondást rejtenek magukban: Weber nyomán Schumpeter megkérdőjelezi, hogy érdemes-e egyáltalán a közjó fogalmáról beszélni az értékek alapvetően irracionális és sokszínű világában.¹¹ Vannak azonban olyan egyértelmű különbségek, melyek megkülönböztetnek jó és rossz folyamatokat. Az alkotmány által rögzített elvek érvényesülését egy társadalom jónak, ellenkezőjét rossznak ismeri el. Ebben az értelemben beszélhetünk olyan döntésről, mely a közjó szolgálatában áll, és olyanról, mely ezzel ellentétes. Ezzel a megfontolással ismét rögzítjük, hogy a Pitkin-féle kategorizáció¹² szubsztantív reprezentációs formájáról beszélünk, az ott megjelenő érdek fogalmat használva.

Folytatva Schumpeter gondolatát, az sem kérdéses, hogy a választás sok különböző alapon nyugodhat, és hogy az egyes választóknak sincs mindig határozott értékrendje, mely alapján meghozza döntését. Hozzátenném, hogy a gazdasági és társadalmi döntések nem csak abban hasonlítanak, hogy az egyedi döntések információhiányos környezetben, bizonytalan módon születnek, a makro-rendszertől mégis hatékonyságot várunk. Az is közös vonása a két rendszernek, hogy az elvárt hatékonyság valójában nem teljesül: az egyéni érdekek követése mindkét esetben negatív eredményekkel járhat ossztársadalmi szinten. Ezek kiküszöbölése egyik esetben sem megoldott, a gazdasági rendszerben externáliákról (pl. meg nem fizetett környezetszennyezés), a társadalmi rendszerekben szociális dilemmákról (pl. korrupciós lehetőségek alapján történő szavazás) beszélünk.

Leszögezhetjük, hogy a tudatos választáshoz a döntés előtt a lehető legtöbb információ megszerzése lenne szükséges. Bármilyen módon történjen is a vélemények, preferenciák

---

¹⁰ Peter Kollock: Social dilemmas: Anatomy of cooperation. Annual Review of Sociology, 24, 183-214, 1998.

¹¹ Joseph Schumpeter: Capitalism, Socialism, and Democracy, London, New York, Routledge, 1996

¹² Pitkin: i.m.

kialakulása, legyen akár meghatározó szerepe a politikai diskurzusnak¹³, a véleményformálók kognitív folyamataitól nem tekinthetünk el, hisz ennek során alakul ki a döntés, valamilyen vélt vagy valós érdek alapján. Egy tudatos, saját érdekeit a társadalmi érdekekkel együtt racionálisan értékelő közösségnek jobbak az esélyei a társadalom egésze számára kedvező döntés meghozatalára.

Ezek az elvek azonban nyilvánvalóan nem tudnak érvényesülni többek között az alábbi (informáltsággal, kompetenciával és szociális viselkedéssel összefüggő) okokból:

- nem mindig állnak rendelkezésre objektív adatok
- nincs idő a szükséges mennyiségű adat megszerzésére
- nem lehetséges a fentiekben leírt (kvázi objektív) módon átgondolni a politikai, társadalmi szituációt
- nem mindenki számára azonos mértékben fontos saját felelőssége, cselekedeteinek átgondolt volta
- az önző érdekek a társadalmi érdekek elé kerülhetnek szociális dilemmák esetén

A fentiekkel kapcsolatban ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy:

- nagyságrendi becslések, tendenciavizsgálatok elvileg végezhetők, és erre szükség van a tudatos döntéshez – jó, ha a jobb becsléseket végzők vannak erősebben reprezentálva
- az egyes emberek információ mennyisége között hatalmasak a különbségek – kedvező, ha a sok információval rendelkezők szólhatnak bele nagyobb súllyal a kérdések eldöntésébe
- társadalmi szinten nem várható el az ismeretek lehatárolása, a racionalitásra törekvő értékelés, de itt is nagyok a különbségek – jó, ha a racionalitásra törekvők tudják jobban érvényre juttatni döntéseiket
- társadalmi szempontból előnyös, ha a felelősséget vállaló, tudatos szereplők vannak többségben
- társadalmi szempontból kedvező, ha inkább az együttműködő (kooperatív) stratégia jut érvényre

Az előző állításokkal kapcsolatban számos ellenérv juthat eszünkbe.

---

¹³ Lásd többek között Habermas ezzel foglalkozó írásait, illetve ismét érdemes utalni a kibontakozó vezérelvű rendszerekre.

Először is: a becslések félrevezethetnek. Sokszor nincs értelme megbecsülni olyan adatokat, melyekkel kapcsolatban alapvető, nagyságrendi bizonytalanság áll fenn. Ugyanakkor érdemes rámutatni arra a tényre, hogy azok, akik komplexebb becsléseket végeznek, általában képesek helyén kezelni az eredményeket is, és nem tulajdonítanak túlzott jelentőséget bizonytalan információknak. Már itt föl kell azonban hívni a figyelmet, hogy ez nem minden esetben van így. Természetesen vannak olyanok, akik elkövetik a bizonytalan adatok becsléséből levont helytelen következtetések hibáját, ahogy a további kritikáknak is van reális alapjuk. A következtetések tehát nem tökéletes, általános igazságok, viszont megítélésem szerint erősebben korrelálnak a valós helyzettel, mint a velük szembenálló, ellentétes értelmű alternatív hipotézisek.

Másodszor: azok közül, akik sok időt szánnak az adatok felkutatására, vannak olyanok, akik teljesen egyoldalú forrásokra alapozzák véleményüket. Így nincs biztosíték arra, hogy a sok adattal rendelkezők véleménye megbízhatóbb az átlagnál. Néha ennek épp az ellenkezője igaz: a sok egyoldalú – jelentős részben torzított – adat hatására azok is dönthetnek meglehetősen rosszul, akik idejük jelentős részét az adott témának szentelik. (Így tekintenek például egyes „alternatív” nézeteket valló történészekre a főáramlathoz tartozó kollégáik.) Ennek ellenére úgy gondolom, hogy ez a csoport kisebbségben van, nem ők teszik ki a népesség nagyobb részét. A következőkben vázolt rendszer működése szempontjából ugyanakkor fontos kérdésről van szó, hisz a szavazatok súlya ebben a hipotetikus szisztémában is egyenlő.

A döntésre fordított idővel és a választók informáltságával kapcsolatban érdemes még egy megjegyzést tenni. A választások esetében sok információ megszerzésének alternatíva költsége nagyobb, mint az információ birtoklásának potenciális haszna, így az egyéni érdek alapján racionálisan cselekvő választó nem fog törődni az adott tényezőkkel (rational ignorance). Ezen a területen is nagyok azonban az egyéni különbségek: széles skálán mozog az információk megszerzéséhez és értelmezéséhez szükséges erőfeszítések nagysága. Emellett – már itt utalva a felelősség később még megjelenő fogalmára – értékelnünk kell mindazok erőfeszítését is, akik a közérdek miatt hajlandók vállalni az információszerzés költségeit. Minden bizonnyal előnyös, ha azok szólhatnak bele nagyobb mértékben egy ügy kimenetelébe, akik kevesebb tényezőt hagynak figyelmen kívül a döntés során.

Harmadszor: kérdés, hogy van-e értelme egyáltalán racionalitásról beszélni egy olyan világban, ahol minden adat megbízhatatlan, a szó hagyományos értelmében vett „tények” nem léteznek. Megítélésem szerint a fogalmakat érintő túlzott óvatosság nem vezet jóra: van

értelme tényekről és racionalitásról beszélni, hiszen mindenki a saját bőrén érzi a reálfolyamatok hatását. Amíg képesek vagyunk megkülönböztetni szegénységet és gazdagságot, egyenlőséget és egyenlőtlenséget, jót és rosszat, addig beszélhetünk, beszélünk kell racionalitásról. A folyamatok hatásainak becslésével kapcsolatban az első kritikánál említett választ ismételnénk: valószínűleg jobb döntést tudnak hozni azok, akik megpróbálkoznak a komplex helyzetértékelésekkel. Természetesen sok esetben kénytelenek vagyunk valamilyen megbízhatónak, saját véleményünkönél megalapozottabbnak tartott forrásokra hagyatkozni (information shortcuts). Célszerű azonban itt is előnyben részesíteni azokat a csoportokat, akik mind a saját vélemények, mind az információforrások tekintetében törekednek a racionális választásra.

Negyedrész: gondolhatjuk azt, hogy a piac felelősséggel mit sem törődő szereplőiehez hasonlóan itt sincs szükség a felelőség fogalmára a megfelelő döntésekhez. Visszaulva azonban Schumpeter gondolatmenetének kiegészítésére, nem tekinthetünk el a politika piacának hibáitól, a politika láthatatlan kezének el nem végzett feladataitól. Ennek tükrében nem kérdés, hogy akármilyen méretű társaságról és bármiféle közösségi döntésről van is szó, a felelős magatartás szerepe nem kerülhető meg.

Ezzel el is jutunk az ötödik pont kritikájához: Miért gondolkodjunk a szociális dilemmahelyzetekbe kerülő játékosok helyzetén? Szüntessük meg ezeket a helyzeteket. Valóban jó lenne, ha többé nem kellene szembenéznünk azzal a kockázattal, hogy az egyes szereplők a dilemmahelyzetekben a társadalmi érdekek ellen döntenek. Erre azonban vajmi kevés az esély: számtalan olyan egyszerű szituáció említhető, ahonnan az elmúlt évezredek során nem sikerült kiiktatni ezeket a problematikus helyzeteket, mert a társadalmi és egyéni érdekek ütközésének felszámolása nagyobb költségekkel járna, mint amennyit az önző viselkedésből eredő károk jelentenek. Irreális azt gondolni, hogy egy olyan komplex döntési helyzetben, amilyen egy választás, esély lenne a szociális dilemmák kiküszöbölésére.

2.2. A képviselők helyzete

Vessünk egy pillantást a választók mellett a választottak helyzetére! A politikusok érdekérvényesítésének feltétele a sikeres szereplés a választásokon. Ehhez azonban a fenti problémákkal terhelt helyzetben kell meggyőzniük a választókat. Mozgásterük behatárolt, kénytelenek a nagy létszámú társadalmi csoportok igényeihez alkalmazkodni a meggyőzés során. (Itt persze kérdés, hogy milyen típusú vezetőkről van szó – inkább kiszolgálni vagy

inkább irányítani akarják a közvéleményt.¹⁴ Nincs azonban olyan vezető, aki teljesen függetleníthetné magát a rajta kívül álló véleményektől, valamilyen szinten minden vezető politikus népvezér; azt mondja, amit a választók hallani szeretnének.) Cselekvésüket viszont már nem irányíthatják a széles társadalmi rétegek igényei, mert a realitásérzék hiányának (mely a kampány során nélkülözhetetlen) katasztrofális következményei vannak. *Hazugságra vannak kényszerítve mindaddig, amíg a társadalmi megítélés szerint másra van szükség, mint az ország helyzetének racionális megítélése alapján.* Közösségi vagy (rosszabb esetben) egyéni céljaik véghezvitelekor tehát kikerülhetetlen eszköz lesz a hazugság, mert az átlagos választópolgár nem rendelkezik elég információval, nem gondolkodik racionálisan, nem tudatos, kooperatív játékos. A kampány során így nem a valódi kérdések és a lehetséges válaszok, hanem a hazugságok és az érzelmek dominálnak. Mindemellett a politikusokra is érvényesek a fenti problémák, bár az alkalmatlanság foka esetükben is erős ingadozást mutat.

2.3. Kölcsönhatások és visszacsatolások a rendszerben

Összegezve: a választók és a politikusok döntési helyzetekben megnyilvánuló alkalmatlansága, a politikusok kényszerpályája, és e két jelenség egymást erősítő jellege (számos más, itt nem részletezett okkal kiegészülve) oda vezet, hogy napjainkban már-már megkérdőjelezhető a jelenlegi működési mechanizmus létjogosultsága. Leszögezhetjük, hogy minél kevésbé hozzáértő közönséget kell megnyerni a választási kampányban, annál inkább a valóságtól elrugaszkodott, demagóg kampány várható. Egy demagóg kampány azután megalapozatlan döntéshez vezet, a szavazás kimenetelének kevés köze lesz az ország valódi érdekéhez. Sőt mi több, az érvényesüléshez egyre inkább megfelelő médiastratégiára és kampánystábra lesz szükség, és egyre kevésbé eredményes kormányzati munkára. Ez aztán elősegíti az olyan politikusok előretörését, akik ismerik a kommunikáció fortélyait, ha mégoly gyenge szakmai színvonalon is végzik mindennapi tevékenységüket. (Az itt vázolt folyamat kézzelfogható jelei érhetők tetten a hazai politika egyik tömegpártjának hirdetésében is. A nemrégiben közzétett felhívás szerint jó kommunikációs érzékkel rendelkező képviselőket szeretnének toborozni – más kritérium a rövid szövegben nem kapott helyet.) A választók tájékozatlansága és a politika kiüresedése egymást erősíti, a pozitív visszacsatolás nem kecsegtet jó kilátásokkal. A helyzetet súlyosbítja, hogy a politikai elit jelentős része számára mindez világos, de hatalmuk megtartása érdekében nemhogy kitörni akarnának az ördögi

---

¹⁴ Körösnéyi: i.m.

körből, hanem hatásvadász üzeneteikkel és hazugságaikkal erősítik a folyamatot. A tömegek manipulációja terén a tömegmédiában találnak készsége társra. Természetesen a túlzott általánosításoknak nincs helye: bármely politikai vagy médiaszereplővel kapcsolatban csak konkrétumok alapján lehet megfogalmazni elítélő kritikát. Mind politikai, mind médiakörökben megtalálhatók azok a rétegek is, akik épp a hiteles tájékoztatásban látják a haladás valódi útját.

Egy dolog azonban bizonyos: nagyon sok esetben tapasztalhatjuk, hogy olyan döntések születnek, melyek a közösség szempontjából kedvezőtlenek, vagyis a mai rendszer távol áll az optimális működéstől. Ennek következményei a társadalmi elégedetlenségtől kezdve az egyenlőtlenségek növekedésén keresztül politikai instabilitásig, környezeti vagy más típusú válsághelyzetekig vezethetnek.

3. A tanulmány célja

A cél tehát világos: olyan változtatást keresünk, mely a mai rendszer ellentmondásai közül valamennyit meg tud szüntetni, ugyanakkor nem hoz be ezeknél komolyabb új problémákat. A történelem során eddig megvalósított, a demokráciától alapjaiban különböző társadalmi berendezkedések (pl. diktatúrák) esetén számos más probléma merült fel, melyek a tapasztalat alapján talán még a mai rendszernél is rosszabb helyzetet eredményeztek (ld. Churchill).¹⁵ Emiatt kiindulási állapotnak a jelenlegi helyzetet tekintjük, és csak bizonyos elemek megváltoztatását tűzzük ki célul. Ez a rendszer hatalmas tehetetlensége, megváltoztatásának (mely kezdődhet akár kis léptékben, lokális szinten) gyakorlati nehézségei miatt nagy előny a megvalósítás szempontjából is.

Korábban a demokráciának számos olyan formája létezett, mely csak bizonyos társadalmi csoportok érdekérvényesítési lehetőségeit biztosította. A cenzushoz, polgárjoghoz stb. kötött választási rendszerek – ma már széles körben elfogadott felfogásunk szerint – igazságtalan módon egész néprétegeket hagytak képviselő nélkül, számos újabb konfliktust, problémát szülve. Ez akkor is megengedhetetlen, ha feltételezhető, hogy a szavazattal rendelkezők a fent vizsgált kritériumrendszer szempontjából sok tekintetben „jobb szavazók” voltak, mint a társadalom perifériáján élők, akik nem szavazhattak.

Felmerül a szakértői döntéshozatal lehetősége: egyes kérdésekben kizárólag azok hozhatnak döntést, akik előzetesen bizonyították informáltságukat egy adott témával

---

¹⁵ Winston L. S. Churchill: „A demokrácia a legrosszabb kormányzási forma - nem számítva az összes többi, amellyel az emberiség időről időre megpróbálkozik.”

kapcsolatban. Ezekben az esetekben összetett tanúsítási rendszereket kell működtetnünk: emiatt kell bonyolult eljárások során diplomát szerezni egyes hivatások gyakorlóinak, és ezért lehet csak sok lépcsőben eljutni az akadémiai tagságig. Mindezzel együtt, sokan ezekben az eljárásokban sem bíznak: gyakorta megkérdőjeleződik egyes funkcionáriusok jogosultsága tevékenységük megfelelő gyakorlásának ügyében. Egy ehhez hasonló értékelési, jogosultságot vizsgáló módszer azonban komplex társadalmi kérdések esetében két okból sem kivitelezhető. Egyrészt nem tudjuk fölmérni az informáltság, a gondolkodás mélységének mértékét; egy egész társadalomra kiterjedő megfelelő mérési módszer nem ismeretes. Nem létezik olyan kérdés vagy egyszerű kérdéssor, amely reprezentatív mérést tenne lehetővé egy ilyen bonyolult döntéshelyzet esetében. Alapos vizsgálatot végezni ugyanakkor teljesen irreális, az ellenőrzés kétséges legitimitásáról nem is beszélve. Az általános képzettségi szinthez kötni a szavazati súlyokat szintén nem lehet, hisz ez egyfajta cenzus lenne, ami pedig ellentétes a demokratikus alapeszménnyel. A másik fontos ellenérv a szakértői jellegű döntéshozattal szemben, hogy helyt kell adnunk a kevés tényszerű (politikai), de sok tapasztalati (pl. életszínvonalal kapcsolatos) információn alapuló döntéseknek. Teljes joggal szavazhat például egy magát elnyomottnak, kiszolgáltatottnak, kisémmizettnek érző polgár az aktuális rezsím ellen anélkül, hogy akár egyetlen politikust vagy törvényt ismerne. Ezt a lehetőséget elvenni bárkitől a demokrácia megcsúfolását jelentené.

Javaslatom ezért csakis egy olyan rendszerről szólhat, melyben senki sem kiszolgáltatott pusztán a berendezkedés miatt, mindenki azonos jogokkal rendelkezik, mégis társadalmi szempontból kedvezőbben alakul a szavazók közösségének összetétele.

Felmerül a lehetőség, hogy a szavazati jog és egy másik, alternatív lehetőség – mely csak azok számára vonzó, akik felelőtlen módon hoznak politikai döntést – egymást kizáró volta alapján szűkítsük a választók jelenlegi táborát. Ha fel lehetne ajánlani a szavazat helyett cserébe valami olyat, ami épp azok számára vonzó, akik társadalmi szempontból rossz döntéseket hoznak, akkor a rendszer megváltoztatása reményteljes lenne. A probléma azonban egyértelmű: hiába ajánlunk fel olyasmit, ami nem tehető pénzzé – hogy ne szolgáltatassuk ki a szegényeket – nincs olyan értékmérő, mely az egész társadalom számára elfogadható lenne. Ebben az esetben nyilván olyan szervezet sem létezik, aki kiválaszthatná a szavazás helyett felajánlott lehetőségeket, ezáltal rögzíthetné a kritériumokat.

4. Egy új rendszer ötlete

Lássuk tehát azt a rendszert, melyet a mai megoldás valódi alternatívájának látok! A meritokráciákhoz, szakértői rendszerekhez és néhány pusztán hipotetikus megoldáshoz hasonlóan a szavazóbázis nem egyezik a jelenlegivel, és feltételezhetően azok, akik szavaznak, jobb döntést tudnak hozni a jelenlegi tábornál. Ennek érdekében *a szavazati jog a jelenlegi „ingyen kapott jog” helyett egy megszerezhető lehetőség lenne, melyért társadalmi munkát kellene végezni*, ezzel is bizonyítva a közügyek iránti elkötelezettséget.

Kizárólag az szavazhatna tehát, aki a választást megelőzően bizonyítottan elvégzett bizonyos mennyiségű (pl. egy nap vagy akár csak néhány óra) közmunkát, melyért a választójogon kívül más ellenszolgáltatás nem járna. Annak érdekében, hogy a rendszer ne legyen diszkriminatív, de a lehető legtöbben képesek legyenek hasznos munkavégzésre, alapvetően köztisztasági, takarítási feladatokról lenne szó, melyet közterületeken, közintézményekben lehetne elvégezni. (Elképzelhetők esetleg alternatív lehetőségek is, pl. közcélú építkezések, vészhelyzetek, árvizek stb. kapcsán. Különösen előnyös olyan munkákat választani, melyeket napjainkban vagy nem végeznek el, mint sok köztisztasági feladatot, vagy olyanok végeznek, akiknek nem ez az elsődleges feladatuk, gondolva itt például az árvízi védekezésre, rendkívüli munkákra. Egyes közcélú feladatok természetesen átvehetők gazdasági szereplőktől is, ez a hatás nagyságrendje miatt nem okoz számottevő piaci torzulást.)

A gazdaságosság érdekében a választások között több, de korlátozott számú, előre ismertett időpontban lehetne dolgozni. Így a bevétel nagyobb lenne a rendszer megszervezésének költségénél, vagyis a rendszer legalábbis „önfenntartó” lenne, az esetlegesen fennmaradó összeg a választások megtartásának költségeihez csoportosítható át. (Durva becslést adva: ha 2 millió emberrel és csak félnapi, alapvetően szombaton vagy normál munkaidőn kívül ingyenesen végzett munkával számolunk, akkor a 8 millió munkaórát 500 forintos munkabérral figyelembe véve 4 milliárd forintnyi haszon adódik. Ez nagyságrendileg megfelel egy népszavazás szervezési költségének, aminél pedig feltételezhetően kevesebb pénzből meg lehet oldani a munka adminisztrációját, hiszen ebben az esetben egyszerűbb a dokumentáció, nincsenek szállítási, számolással kapcsolatos költségek stb.)

A kötelezettség nem vonatkozna a következő csoportokra:

- fogyatékkal élőkre, akiket fogyatékoságuk megakadályoz a feladat elvégzésében (igazolás: fogyatékosági igazolvánnyal)
- rokkantakra, akik nem képesek elvégezni a munkát (igazolás: rokkantsági igazolással)
- olyan 75 évnél nem idősebb nyugdíjasokra, akik orvosi papírral tudják igazolni munkaképtelenségüket (ezt az igazolást a rokkantsági igazoláshoz hasonlóan adnák ki munkaképtelen nyugdíjasok részére)
- 75 év felettiekre

A fogyatékkal élők és rokkantak esetében elmondható, hogy aránylag kis létszámú csoportról van szó, akik komoly érdekérvényesítési nehézségekkel küzdenek, így ez a kompenzáció nem okozna komoly torzulást az érdekképviseleti rendszerben, sőt, valamelyest enyhítené a jelenlegi egyenlőtlenségeket. A 75 év alatti nyugdíjasok esetében némi plusz adminisztrációs költséget jelentene a rendszer bevezetése a munkaképtelenségi tanúsítványok miatt. Ez 62 éves nyugdíjkorhatárral számolva nagyjából 1,2 milliós néptömeg¹⁶, melyre kb. 10%-os alkalmatlansági arányt feltételezve százezres nagyságrendű lenne a kiadott igazolások száma. Egy igazolás kiadásának költségét (figyelembe véve az orvos munkadíját) 1000 Ft-ra becsülve ez 100 milliós összeg, ami a néhány milliárdos szervezési költség pár százaléka.

75 év felett azért járna automatikusan a választójog, hogy ne növekedjenek túlzottan az adminisztrációs költségek. 2001-es adatok szerint választók kevesebb mint 8%-a idősebb 75 évesnél, ami még nem jelent akkora szavazóbázist, hogy a pártok stratégiáját döntően befolyásolja az adott csoport igényeinek kiszolgálása által.

A munkát olyan, lehetőleg profitorientált állami szervezetek koordinálnák, melyeknek ma is hasonló feladataik vannak: munkaközvetítők, a jelenlegi közmunkák szervezői. Az elvégzett munkáról igazolást adna ki a szervezet, ezt a szavazás napján a választási bizottság ellenőrizné. Emellett az adatokat előzetesen központilag összesítenék, hogy a technikai költségek csökkenése által olcsóbb legyen a választások megszervezése. A munkavégzést a választásokhoz hasonlóan nem lehetne összekötni semmilyen pártrendezvénnyel, nem lehetne összefüggésben a kampánnyal, az esetleges törvénysértéseket a választási jogsértésekkel egyenértékűen kezelnék.

---

¹⁶ A koreloszlásra vonatkozó adatok forrása végig: Központi Statisztikai Hivatal: Népszámlálás, Demográfiai Adatok, A népesség korcsoportok szerint, 2001.

5. Értékelés

Látható, hogy a jelenlegi szisztémához nagyon sok elemében hasonlítana ez a módosított rendszer. Egyfelől történelmi kialakulásának távlatából tekintve napjaink rendszere is demokratikus és nem demokratikus elemek keverékeként értelmezhető¹⁷, amit a javaslat sem változtatna meg. A demokrácia alapeszménye, az egyenlőség elve nem sérül: semmiféle diszkriminációs probléma nem merül fel.¹⁸ Másfelől ma is erőfeszítést igényel a szavazás: a „tudatosan” nem szavazók tábora mellett sokak számára már most is megengedhetetlenül nagy ráfordítást jelent a részvétel, és jelentékeny azoknak a csoportja is, akiknél éppen a szavazási hajlandóság határa körül mozog ez az erőfeszítés. Ilyenformán a mai rendszer is egyfajta meritokráciaként értékelhető, a javasolt változtatás mindössze az érdemesség határát tolná el. Feltételezhető, hogy az így kimaradó csoportban többségben lennének a kevésbé tudatos szavazók. Ezzel elérkeztünk a rendszer működésének eredménybecsléséhez. Mit várunk tehát ettől a változtatástól?

Először is szögezzük le: nyilvánvalóan meglehetősen tökéletlen megoldásról van szó. Az egyetlen kérdés, hogy vajon a mai rendszernél jobb vagy rosszabb? Arra a kérdésre keressük tehát a választ, hogy milyen pozitív illetve negatív következmények valószínűsíthetők, és hogy ezek közül melyek lesznek túlsúlyban. Ha a negatívumok vannak túlsúlyban, akkor az ötlet lehetőség arra, hogy új irányokban kezdjünk gondolkodni a demokratikus működést illetően. Ha a pozitívumok, akkor érdemes elgondolkodni a lehetséges megvalósítás egyes lépéseiről. Természetesen itt is felmerül az illetékesség problematikája: ki szerint pozitív vagy negatív a változás? Erre – a demokratikus játékszabályok megváltoztatására – azonban jelenlegi rendszerünkben kidolgozott mechanizmusok vannak. Magáról a rendszerről ezek szellemében hozhatunk döntést. Mint minden olyan esetben, mikor egy újszerű, még ki nem próbált ötlet várható eredményeit kell elemezni, kizárólag szubjektív becslés adható. (A későbbiekben a bizonytalanságok csökkenthetők például közvélemény kutatási adatokra támaszkodva.) A következő eredménybecslés ennek tükrében kezelendő.

Feltételezhető, hogy minden párt szavazótábora jelentősen csökkenne. Ez közvetlen módon azzal a haszonnal járna, hogy olcsóbb lenne a választások megszervezése. Politikai szempontból viszont a támogatottsági arányok megváltozása jelenti az egyetlen lényegi

---

¹⁷ Bernard Manin: *The principles of representative government*, Cambridge, Cambridge University Press, 1997

¹⁸ Esetleg a kor szerinti diszkrimináció problémája vetődhet fel. Itt azonban nem a jogosultsággal kapcsolatos negatív, hanem a munkavégzéssel kapcsolatos pozitív megkülönböztetésről van szó. Ez a demokratikus alapeszmével nem áll ellenben.

kérdéssel. A változás oka az, hogy a társadalmi munkát az egyes táborokon belül eltérő arányban végeznék el a szavazati joggal bíró polgárok. A fő kérdés, hogy kik és milyen számban lennének hajlandók közmunkát végezni a választási lehetőség érdekében. Feltételezésem, hogy a korábban fölvetett előnyös választói tulajdonságok mind pozitív korrelációban állnak a munkavégzési hajlandósággal.

Véleményem szerint nagyobb arányban végeznék el a társadalmi munkát azok, akik több adatot próbálnak meg felkutatni, és több időt szánnak a politikai kérdések elemzésére. Ők ugyanis általánosságban is nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a közügyeknek, a politikának. Akik többet foglalkoznak egy kérdéssel, azok minden bizonnyal inkább követelnek majd beleszólási jogot a döntésekbe is. Akit nem érdekelnek annyira az adatok, és kevesebb időt szánnak az elemzésre, azokat a kimenetelek is kevésbé foglalkoztatják. Nem valószínű, hogy nagyobb arányban mennének el szavazni, mint tájékozottabb társaik.

A racionalitásra törekvés más okokból, de szintén valószínűsíti a közmunka vállalását. Ebben az esetben a kapcsolat nem olyan közvetlen, mint az előbb. Itt inkább a közös okok, a háttérben álló azonos mozgatórugók okozzák a korrelációt. Meglátásom szerint ezek a tényezők leginkább a fejlettebb kognitív folyamatokkal, gondolkodási képességekkel kapcsolatosak. Azok, akik a világ dolgairól összetettebb képet alkotnak, és inkább tisztában vannak a rendszerek bonyolultságával, jó eséllyel racionalitásra törekszenek. Ugyanezek az emberek tisztábban látják a szavazás jelentőségét is.

A felelős és kooperatív magatartás szinte bizonyosan nagyobb társadalmi elkötelezettséget is jelent. Feltételezhetjük, hogy a felelős döntésre törekvő kooperatív játékosok inkább hajlandók lesznek majd a munka elvégzésére, hiszen – más közösségi célokhoz hasonlóan – ezt a kérdést is fontosabbnak tartják az átlagnál.

Elképzelésem szerint egy tudatosabb, a közérdekek irányában elkötelezettebb szavazótábor alakulna ki a változtatás hatására, ami jobb irányt adhat a fejlődésnek. Csökkenhet a korábban vázolt káros visszacsatolások erőssége. Egy megalapozottabb értékítéllettel rendelkező csoport meggyőzése napjaink gyakorlatától eltérően, annál racionálisabb, társadalmi szempontból kedvezőbb módon lehetséges. Ha a preferenciák kialakulásának folyamata kevésbé manipulatív alapon történik, akkor a választók véleménye és érdekei közelebb kerülnek egymáshoz. Összességben tehát a szavazók körének megváltozása a választói és politikusi szerep átalakulásán keresztül jobb társadalmi szintű eredményekhez vezethet.

A fenti hatásokat erősíti, hogy kevesebb választó esetén megnő az egyes szavazatok értéke, ami az érdeklődő, tudatos, elkötelezett választók esetében mindenképpen vonzerőt jelent. A választáson való részvétel adatai is többet jelentenek egy ilyen szisztéma esetén: a képviselők, a pártok és az egész politikai elit világosabb visszajelzést kap a társadalom felől, jobban kiderül, hogy mennyire értékelik a választásra jogosultak a döntés lehetőségét.

Az összességében előnyösnek ítélt megoldás hatásának megbecslése esetén nem szabad elfeledkezni az esetleges negatívumokról sem. Az első felvetődő probléma egy már korábban is érintett kérdéssel kapcsolatos. Van egy társadalmi csoport, melynek tagjai kifejezetten érdeklődnek a politikai kérdések iránt, adataik azonban egyoldalúak, gondolkodásukból jórészt hiányzik a racionalitás. A különböző radikális eszmék híveiről van szó. Ezeknek az eszméknek az arányos képviselete társadalmi szempontból nem optimális. A társadalmi döntéshelyzetekben adott szélsőséges válaszok ugyanis más javaslatokkal összehasonlítva erőteljesebb hatásokkal, adott esetben erőteljesebb negatív hatásokkal járnak. Az erősebb hatások miatt egy olyan rendszerben, ahol egyszerűen a számaránnyal súlyozzuk az elképzelések megvalósításának esélyét, a változtatások mértékében a radikális megoldások a számaránynál erősebben lesznek reprezentálva. Emellett könnyen okozhatunk visszafordíthatatlan károkat, míg a mérsékelt megoldások esetében ennek valószínűsége kisebb. (Mindemellett fontos megjegyezni, hogy jelen esetben a radikális jelző nem a köznyelv által alkalmazott értelemben, hanem a változtatások hatásának mértékével összefüggésben szerepel. Így ma radikálisnak nevezett pártoknak is lehetnek mérsékelt javaslataik, és magukat a centrum közelében elhelyező pártokat is titulálhatunk radikálisnak egyes beavatkozások kapcsán.) Feltételezhető, hogy a radikális szavazók kevéssé racionális csoportját nem szűri ki a rendszer. Jegyezzük meg, hogy ma is ez a helyzet: kicsi a valószínűsége annak, hogy nem megy el szavazni egy radikális nézeteket valló polgár. Elképzelhető, hogy a jelenség valamelyest felerősödne. Ennek mértékét azonban az érintettek hozzáállásának vizsgálata nélkül becsülni sem nagyon lehet. Szerencsés esetben elég erős a racionalitás és a közmunkára való hajlandóság közti korreláció ahhoz, hogy csökkentse a szélsőséges szavazók választási kedvét is, illetve a racionális szavazók arányának növekedésén keresztül ellensúlyozza az esetleges negatív hatást.

Egy másik probléma abból adódhat, hogy elvesztünk egy képzett réteget, akik nem hajlandók a korábban vázolt fizikai munkát elvégezni. Ez egyrészt valóban sajnálatos, hisz könnyen lehet, hogy megalapozottan szavaztak volna, másrészt viszont üdvözlendő, hisz a demokratikus szavazás jó esetben a sorsközösség vállalásáról is szól. Attól nem kell tartani,

hogy az igazán elkötelezett, jó szándékú választók nem jönnének el. Remélni lehet, hogy csak kis számban lennének azok, akik átgondolt szavazatukat nem adták le.

Súlyos kérdésként merül fel a rendszer legitimitása: vajon legitimnek tekinthető-e egy olyan államapparátus, ahol a szavazáson kevesebben vettek részt? Ha az ország irányító testületeinek választási folyamatát nem a szavazás napjánál kezdjük vizsgálni, akkor a válasz egyértelmű igen. Ebben a folyamatban ugyanis ma is egészen csekély mértékben vesznek részt azok, akik a közügyek átgondolása nélkül, ismeretek hiányában adják le a szavazatukat. Az adott kormányzat társadalmi elfogadottsága még nőhet is azáltal, hogy a tájékozatlan tömegek nem kényszerítik rá az akarataikat a racionális kisebbségre. A társadalmi cél tehát nem az, hogy minél magasabb arányban vegyenek részt az emberek a választásokon, hanem az, hogy többet foglalkozzanak a közügyekkel. Ennek következményeként azután emelkedni fog a szavazáson való részvétel aránya is.

Végül szóljunk pár szót a rendszer bevezetésének nehézségeiről! Minden olyan változtatás esetén, mely gyökeresen új mechanizmusok életbe lépését eredményezheti, szükség van a kiterjedt társadalmi vitára. Meg kell hallgatni minden olyan hangot, mely az esetleges negatívumokra hívja fel a figyelmet, és körültekintő módon kell elemezni a várható következményeket. Nélkülözhetetlenek a megfelelő szociológiai adatok és vizsgálatok, szükség van a lehető legpontosabb becslésekre az átalakítások hatásaival kapcsolatban. Minden kritikus kérdéssel kapcsolatban érdemes az elengedhetetlenül fontos közvélemény kutatások eredményeire is támaszkodni. Már a vita során tisztázni kell azokat a jogi eszközöket, melyeket fel kell használni az átalakítás érdekében. Érdemes először kis léptékű, helyi népszavazási kérdések kapcsán adatokat gyűjteni a rendszer működésével kapcsolatban. A tapasztalatokból okulva az eredeti elképzelés csiszolható, alakítható. Ha nem is épp az itt vázolt formában, de ezeken az alapokon elindulva érdemes és szükséges új megoldásokat keresni a demokrácia alapkérdéseivel kapcsolatban.

Nem hiszem, hogy a választott testületek legitimitását a szavazók aránya adná mindaddig, amíg a jelenlegi módon zajlik a közösséget érintő kérdések „társadalmi vitája” a kampány során. Úgy érzem, elérkezett az idő, hogy keressük a demokrácia olyan nem diszkriminatív alternatíváit, melyek a rendszer fejlesztésének, és a közgondolkodásnak új irányt szabhatnak, hogy végül a jövő jobban működő társadalmi felé vezessenek.